

ANDRZEJ NOWAKOWSKI

SPÓR MIĘDZY POLSKĄ, CZECHAMI I AUSTRIĄ O PRZYNALEŻNOŚĆ PAŃSTWOWĄ OŚWIĘCIMIA I ZATORA (Szkic historycznoprawny)

Zagadnienie odrębności prawnoustrojowych Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego w okresie Polski przedrozbiorowej, a następnie w okresie zaboru austriackiego jest tematem nader rzadko poruszonym we współczesnej literaturze z zakresu historii państwa i prawa. Na ogół sporadycznie pojawiają się wzmianki o tym, że odrębności ustrojowe Oświęcimia i Zatora w czasach szlacheckiej Rzeczypospolitej wraz z pozostałościami wpływów czeskich posłużyły Austrii jako pretekst do dokonania I rozbioru Polski w 1772 r. Te zaszczości były również powodem odrębnego potraktowania tych ziem po kongresie wiedeńskim. Toteż celem tego szkicu jest, przynajmniej częściowe, wypełnienie luki istniejącej w obszarze badawczym dotyczącym stosunków polsko-czeskich i polsko-austriackich w przeszłości.

1. ZALEŻNOŚĆ ZACHODNIEJ MAŁOPOLSKI OD CZECH W XIV I XV W.

Kiedy w 1179 r. książę krakowski Kazimierz Sprawiedliwy dokonał podziału dzielnic senioralnej, po raz pierwszy pojawiła się wzmianka o kasztelanii i ziemi oświęcimskiej (*terra Osvencimensis*), oderwanej od Małopolski¹. Ten fakt zapoczątkował powstanie na przełomie XIII i XIV w. Księstwa Cieszyńsko-Oświęcimskiego, a około 1312 r. samodzielnego Księstwa Oświęcimskiego, którym władali Piastowie śląscy z linii opolsko-raciborskiej, a następnie cieszyńskiej. W ten sposób z czasem wyodrębnił się ród władców oświęcimsko-zatorskich. Terytorium Księstwa Oświęcimskiego, będącego

¹ Długosz HP II s. 97.

² Imiona książąt oświęcimsko-zatorskich podaje według pisowni opracowanej przez: W. Dworzaczek. *Genealogia*. Cz.2. Warszawa 1959, tabl. 10. Kolejną numerację książąt przy-

do 1327 r. samodzielną jednostką polityczną – niezależną ani od Polski, ani od Czech – liczyło 2473 km² powierzchni. Zachodnia i północna granica księstwa przebiegała rzeką Białą aż do jej ujścia do Wisły, opierając się o prawy brzeg Wisły. Tylko nieliczne enklawy księstwa pozostały na lewym brzegu Wisły. Południową granicę księstwa stanowiła linia grzbietowa Karpat od Przełęczu Salmopolskiej aż po Babią Górę. Wschodnia granica księstwa – najbardziej sporna i zarazem najtrudniejsza do ustalenia – przebiegała od ujścia rzeki Skawinki do Wisły (nieco na zachód od Skawiny), następnie wzdłuż potoku Cedron do jego źródeł, przez wzgórza Chełm i Marcówkę, i dalej w kierunku Zembrzyc i Suchej³. Dnia 19 I 1445 r. na mocy umowy miejscowych książąt: Jana, Wacława i Przemysła, zawartej w Zatorze, z Księstwa Oświęcimskiego zostało wydzielone Księstwo Zatorskie o powierzchni 673 km². Granica podziału obu księstw przebiegała wzdłuż miejscowości: Roczyny, Bulowice, Nidek, Włosienica, Monowice ku Wiśle, czyli w przybliżeniu wzdłuż rzeki Wieprzówki na zachód od dzisiejszego miasta Andrychowa. Na wschodzie Księstwo Zatorskie graniczyło bezpośrednio z Polską. Po podziale księstw każdemu z książąt przysługiwał tytuł „książę oświęcimski i zatorski” (*dux Osvencimensis et Zatoriensis*)⁴.

Ponieważ Księstwo Oświęcimskie zostało utworzone w nie sprzyjającym okresie politycznym, podczas gdy odradzające się w XIV w. państwo polskie toczyło walki z siłami odśrodkowymi, toteż zostało ono narażone na zakusy czeskiej dynastii Luksemburgów. Nie chcąc prowokować potężnego sąsiada z południa (a poprzednio panującego w Czechach dynastia Przemysławów rościła pretensje do korony polskiej), książę oświęcimski Jan I, zwany też Scholastykiem⁵, 24 II 1327 r. złożył w Bytomiu – wspólnie z kilkoma innymi

taczam według opracowania: K. Jasiński. *Rodowód Piastów Śląskich*. T. 3: *Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*. Wrocław 1977 s. 125 n.

³ I. Rychlik. *Księstwa Oświęcimskie i Zatorskie*. Tarnów 1889. Zob. też dokument sporządzony w Oświęcimiu 4 VI 1365 r. przez księcia Jana I, który poświadczył, że Jakub, sołtys z Krzęcina, i jego bracia odstąpili Klemensowi z Nasiechowic wieś Rzozówek (Rzozów Parvum), część Rzozowa koło Skawiny. Wynika z tego, że w XIV w. granice Księstwa Oświęcimskiego dochodziły niemal do Skawiny (niespełna 20 km na południowy zachód od Krakowa). ZDM IV nr 981.

⁴ GrünMark II (Auschwitz-Zator) nr 18. Zachował się również dokument wydany w Zatorze 5 X 1449 r., na mocy którego książę zatorski Wacław sprzedał prawo książęce (*ius ducale*), tj. krowne i poradne w wielu wsiach leżących we wschodniej części Księstwa Zatorskiego (Łączany, Powozowice, Rzozów, Radziszów, Wola Radziszowska) na rzecz opata tynieckiego, uwalniając zarazem zamieszkałą tam ludność od ciężarów prawa książęcego. Z treści dokumentu wynika, że wschodnia granica Księstwa Zatorskiego dochodziła do ujścia Skawinki do Wisły w miejscowości Borek. MRPS IV cz. 3 nr 838.

⁵ Przed wstąpieniem na tron książęcy w Oświęcimiu książę Jan I był prałatem-scholastykiem w katedrze krakowskiej. Po ustąpieniu z tego stanowiska nadal pobierał dochody z scholasterii, popadając w konflikt z biskupem krakowskim Janem Grotem. (*Zbiór dyplomów klasztoru mogielskiego*. Wyd. E. Janota. Kraków 1867 nr 63).

książętami – hołd lenny królowi Czech Janowi Luksemburskiemu, uznając go zarazem za prawowitego króla polskiego (*rex Poloniae et Bohemiae*)⁶. Akt ten miał liczne wady formalnoprawne. Książę oświęcimski wbrew panującym zwyczajom i poglądom nie zasięgnął uprzednio „rady” stanów księstwa, a przynajmniej rycerstwa, choć obowiązany był to uczynić. Ponadto brak jest jakiegokolwiek wyraźnego potwierdzenia tego aktu ze strony seniora, tj. króla Czech. Wszystkie akty lenne zawarte 24 II 1327 r. w Bytomiu zostały sporządzone według jednolitego wzorca przy zastosowaniu tej samej reguły oraz identycznych formuł kancelaryjnych⁷. Oświadczenie woli księcia oświęcimskiego zostało niewątpliwie uczynione pod bezpośrednią groźbą czeskiej inwazji na Kraków i okupacji księstwa. Nie można jednak przy ocenie tego aktu zapomnieć, że władca oświęcimski liczył na doraźne korzyści polityczne jako wasal Jana Luksemburskiego oraz że przy pomocy innych sąsiednich książąt mógł on, gdyby zechciał, stworzyć koalicję na rzecz Władysława Łokietka, co uczynił już jego poprzednik, książę Władysław w 1315 r.⁸

Akt lenny z 1327 r. spowodował oderwanie części zachodniej Małopolski od Korony Polskiej i przesądził o zależności Oświęcimia od Czech na okres 135 lat. Był to bowiem akt prawny o doniosłych konsekwencjach, choć niezbyt doceniany w najnowszej nauce w porównaniu np. z preliminarzami trenczyńskimi (24 VIII 1335 r.), układem wyszehradzkim (12 XI 1335 r.) czy oświadczeniem krakowskim Kazimierza Wielkiego (9 II 1339 r.). W ten sposób Księstwo Oświęcimskie znalazło się formalnie w obrębie terytorium państwowego Czech, a południowo-zachodnia granica Polski przebiegała zaledwie o 2 mile od Krakowa, tak że w 1345 r. Jan Luksemburski, będąc wówczas najpotężniejszym monarchą w środkowej Europie, kierując się ze swym wojskiem na Kraków, przeszedł swobodnie po terytorium księcia oświęcimskiego, jako swego lennika, co zresztą wynikało z zasad *iuris feodalis*⁹. Na zjeździe trenczyńskim 24 VIII 1335 r. przedstawiciele Kazimierza Wielkiego i Jana Luksemburskiego rozważali jedynie możliwość zrzeczenia się przez monarchę polskiego praw zwierzchnich do księstw zhołdowanych Czechom w 1327 r., w tym także do Księstwa Oświęcimskiego¹⁰.

⁶ Sommersberg I s. 807. Oryginał dokumentu hołdowniczego z 24 II 1327 r. znajduje się w archiwum państwowym w Pradze (zob. A. Nowakowski. *Oświęcim i Zator lennem czeskim* (1327-1462). PH 76:1985 z. 3 s. 533-545.

⁷ R. Grodecki. *Rozstanie się Śląska z Polską w XIV w.* Katowice 1938 s. 33-34; *Historia Śląska*. Oprac. zbior. T. 1: *Do 1763 r.* Pod red. K. Maleczyńskiego. Cz. 1: *Do połowy XIV w.* Wrocław-Warszawa-Kraków 1961 s. 553.

⁸ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*. T. 2. Poznań 1878 nr 976. Książę Jan I występuje jako sojusznik Łokietka wspólnie z księciem bytomskim i raciborskim.

⁹ Przebieg kampanii wojennej 1345 r. przedstawiają autorzy *Encyklopedii polskiej*. T. 5. Cz. 1: *Historia polityczna Polski*; Cz. 1: *Wiek średni*. Warszawa 1920 s. 337.

¹⁰ J. Wyrozumski. *Kazimierz Wielki*. Wrocław 1982 s. 102. Tekst uzgodnień trenczyńskich przytacza CDM VII nr 76.

Także w traktacie wyszehradzkim z 12 XI 1335 r. Kazimierz nie zrzekł się wyraźnie praw Korony do Oświęcimia w zamian za rezygnację Luksemburgów z roszczeń do tronu polskiego, ale też niczego nie uczynił w kierunku rewindykacji utraconych terytoriów¹¹. Zrzekł się on praw do spornych ziem dopiero na mocy jednostronnego oświadczenia woli, ogłoszonego w Krakowie 9 II 1339 r. dla pozyskania życzliwości Czech wobec sporu z zakonem krzyżackim o odzyskanie Kujaw i Pomorza¹². Oświadczenie to stanowiło raczej uznanie *de iure* sytuacji powstałej w 1327 r., tzn. zrzeczenie się przez Polskę suwerennych praw do niektórych księstw łącznie z Oświęcimskim¹³. Już współcześni, a wśród nich Janko z Czarnekowa, kronikarz i późniejszy podkanclerzy koronny Kazimierza Wielkiego, dostrzegali w pełni wymiar zagrożenia dla integralności terytorialnej państwa, spowodowany uległością wobec Czech ze strony niektórych książąt z pogranicza śląsko-małopolskiego¹⁴. Na tym tle można wyraźnie dostrzec, iż wadą panowania dwóch ostatnich Piastów na tronie polskim było to, że w przeciwieństwie do władców Czech nie potrafili oni skutecznie w polskich warunkach wykorzystać instytucji zależności lennej dla ugruntowania swej pozycji i scalenia wszystkich ziem rdzennie polskich w jeden organizm państwowy¹⁵.

W wyniku powstania zależności lennej Oświęcimia od Czech każdy panujący w Oświęcimiu ponawiał akt homagialny wobec czeskich monarchów. Królowie czescy dysponowali lennem oświęcimskim według swego uznania. Już w akcie bytomskim z 1327 r. zostało zastrzeżone, że w wypadku bezpotomnej śmierci księcia oświęcimskiego lenno oświęcimskie przejdzie na rzecz Piastów cieszyńskich¹⁶. Ponadto wszystkie ważniejsze czynności prawne książąt oświęcimskich wymagały dla swej skuteczności potwierdzenia w Pradze. Dlatego też 13 V 1400 r. w Pradze król czeski Wacław IV zatwierdził posag dla żony księcia oświęcimskiego Jana III¹⁷, występując jako senior w stosunku do swego wasala¹⁸. Z chwilą gdy Księstwo Oświęcimskie wraz z Zatorem oraz Siewierzem (do 1443 r.) znalazło się pod wpływem Czech, wprowadzono tam również czeskie urzędy oraz sądownictwo (akta sądowe

¹¹ Tamże nr 89.

¹² Tamże nr 224.

¹³ F. Koneczny. *Oświęcimskie niemieckie czy też cieszyńskie polskie?* Kraków 1917 s. 73.

¹⁴ *Kronika Janka z Czarnekowa*. Lwów 1907 s. 16-17.

¹⁵ O. Balzer. *Królestwo polskie 1295-1370*. T. 3. Lwów 1920 s. 188-190; Grodecki. *Rozstanie się Śląska* s. 21.

¹⁶ Tak np. 22 II 1407 r. w Pradze król czeski Wacław IV nadał Księstwo Oświęcimskie na prawie lennym Przemysłowi Noszakowi, księciu cieszyńskiemu, następcy Jana III Oświęcimskiego. BCzart, rkps perg. nr 279 vol. II/56.

¹⁷ Dotychczasowy książę Jan II występuje jako Jan III „Iohannes tertius dux Osvencimensis”. ZDM IV nr 1120.

¹⁸ BCzart, rkps perg. nr 258 vol. II/15.

oświęcimsko-zatorskie pozostały od 1440 r.)¹⁹ Najpierw język niemiecki, a później język czeski, zwłaszcza po wojnach husyckich w XV. w był językiem oficjalnym kancelarii książęcej w Oświęcimiu i Zatorze. Stan ten przetrwał do 1564 r.²⁰

Rozwój stosunków kulturalnych, dyplomatycznych i ekonomicznych z Polską w XV w. (młodzież oświęcimsko-zatorska zaczęła wówczas studiować w Akademii Krakowskiej), a także osłabienie pozycji Czech wskutek wojen husyckich spowodowało wzrost zainteresowania Polską ze strony książąt oświęcimskich, którzy zręcznie lawirowali dotąd między Polską, Czechami, Rzeszą Niemiecką i zakonem krzyżackim. Wskutek dezintegracji państwa czeskiego sprawowanie przez królów czeskich, jako seniorów, efektywnej opieki nad swymi oświęcimskimi wasalami stało się sprawą problematyczną. Jako zasadniczy dla prawnomiędzynarodowego położenia Księstwa Oświęcimskiego należy uznać dokument wydany w Pradze 27 IX 1440 r. W imieniu nowo narodzonego króla Czech Władysława V Pogrobowca rada regencyjna, którą faktycznie kierował przyszły monarcha Jerzy z Podiebradu, zezwoliła książętom oświęcimskim: Wacławowi, Janowi i Przemysłowi na poddanie się Polsce, „o ile okoliczności stworzą taką sytuację”²¹. Była to wyraźna, nie tylko domniemana zgoda na wygaśnięcie zależności lennej od Czech w sytuacji stanu wyższej konieczności. Nie można również wykluczyć hipotezy, iż dokument ów został w całości zredagowany w kancelarii książąt oświęcimskich, a następnie przedłożony w Pradze do podpisu, w chwili gdy w Czechach powstała niestabilna sytuacja. W istocie dokument praski z 1440 r. zapoczątkował powrót do Polski zachodniej Małopolski, która odpadła od macierzy wskutek donacji Kazimierza Sprawiedliwego z 1179 r., a następnie ciążyła ku Czechom. W następstwie tego dokumentu już 28 XII 1440 r. Władysław Warneńczyk nabył od księcia Wacława na rzecz Korony Polskiej wąski pas terytorium oświęcimskiego, przylegający do grodziska barwałdzkiego, a graniczący bezpośrednio od wschodu z Polską²².

Wskutek zbrojnych najazdów księcia oświęcimskiego Jana IV na posiadłości opactwa tynieckiego oraz tolerowania przez niego raubritterstwa²³, w latach 1452-1453 doszło do polskiej ekspedycji wojskowej na gród

¹⁹ WAPKr. *Terrestria Zatoriensia* nr 12-14 z lat 1440-1557. Zob. też: R. Rauscher. *Soudní knihy Osvětimské a Zátorské z roku 1440-1562*. Praha 1931 passim.

²⁰ Jasiński. *Rodowód* s. 8 n; T. Snopek-Bąba. *Kancelaria i dokument książąt oświęcimskich w latach 1317-1457*. „Śląskie Studia Historyczne” 3: 1977 s. 7-30. W języku czeskim sporządzono np. dokumenty pergaminowe, przechowywane w AGAD nr 4951 (1492 r.) i 4954 (1495 r.) – oba wyszły z kancelarii książęcej w Zatorze.

²¹ GrünMark II (A.-Z.) nr 11. MRPS IV cz. 3, suppl. nr 744 przytaczają regest tego dokumentu pod datą 4 X 1440 r.

²² GrünMark II (A.-Z.) nr 16 (regest dokumentu).

²³ A. Komonieczki. *Dziejopis żywiecki*. T. 1: *Do 1704 r.* Oprac. S. Szczotka. Żywiec 1937 s. 57 n.

w Oświęcimiu. Nie wywołało to jednak żadnej bezpośredniej kontrakcji o charakterze militarnym czy też dyplomatycznym ze strony Czech. Działo się to wszystko w okresie, kiedy w Czechach dobiegało końca długie bezkrólewie po śmierci króla Albrechta II, zmarłego w 1439 r., natomiast dochodzący „do lat sprawnych” i koronowany na króla Czech w 1453 r. Władysław V Pogrobowiec nie miał jeszcze niezbędnego doświadczenia w polityce²⁴. Ostatecznie przeważył tu realizm w ocenie sytuacji ze strony kół panujących w Czechach, gdzie zdano sobie sprawę z faktu, że najdalej na północny wschód wysunięte lenno Czech wcześniej czy później wejdzie w skład Polski Jagiellonów. 19 III 1454 r. w Krakowie stany oświęcimskie (rycerstwo i przedstawiciele miast – Oświęcimia i Kęt) złożyły hołd królowi polskiemu Kazimierzowi Jagiellończykowi. Równocześnie monarcha potwierdził stanom oświęcimskim ich przywileje i wolności uzyskane od królów czeskich²⁵. To samo uczyniły następnie stany zatorskie (według obliczeń S. Kutrzeby nastąpiło to 25 VI 1456 r.)²⁶. Ostatecznie Księstwo Oświęcimskie zostało zakupione przez monarchę polskiego za kwotę 50 tys. grzywnien szerokich groszy praskich, które były monetą obiegową w księstwie²⁷ na mocy układu, zawartego w Gliwicach 21 II 1457 r. z ostatnim księciem oświęcimskim Janem IV. Książę natomiast zrzekł się wszelkich praw zwierzchnich do księstwa²⁸. Jednocześnie książę Jan IV, uważając się nadal za wiernego lennika Korony Czeskiej, zwrócił się w tym samym dniu z pismem petycją do króla Czech Władysława V Pogrobowca, wnosząc o zatwierdzenie układu z Polską o sprzedaży Księstwa Oświęcimskiego²⁹. Zgoda króla Czech wydawała się koniecznością, ponieważ akt lenna oświęcimskiego z 1327 r. nie wygasł ani też nie został wypowiedziany w sposób jawny czy dorozumiany. Dlatego też książę oświęcimski uważał, że sprzedając Polsce Księstwo Oświęcimskie sprzedaje zarazem część terytorium państwa czeskiego, którym władał w imieniu króla Czech. Ponieważ Władysław V Pogrobowiec niespodziewanie zmarł w tym samym 1457 r., nie wiemy, czy udzielił księciu swej aprobaty. Być może uczynił to jego następca Jerzy z Podiebradu, panujący od 1458 r.³⁰ W tym kontekście można z całą pewnością

²⁴ R. Heck, M. Orzechowski. *Historia Czechosłowacji*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1969 s. 114–116.

²⁵ GrünMark II (A.-Z.) nr 24.

²⁶ *Prawa, przywileje, statuty i lauda księstw oświęcimskiego i zatorskiego*. Archiwum Komisji Prawniczej AU. T. 9. Kraków 1913 nr 2. Stosunek prawny, łączący Księstwo Zatorskie z Polską w latach 1456–1494 był tzw. stosunkiem lennym ograniczonym, obejmującym tylko niektóre obowiązki wasala wobec seniora.

²⁷ R. Grodecki. *Pojawienie się groszy czeskich w Polsce*. Kraków 1937 s. 6 n.

²⁸ BCzart, rkps perg. nr 526; VL I, 186–191.

²⁹ BCzart, rkps perg. nr 529 (z datą 19 IX 1457 r.); GrünMark II (A.-Z.) nr 29 MRPS I nr 405 (regest dokumentu).

³⁰ Sommersberg I s. 693.

stwierdzić, że operacja wcielenia Księstwa Oświęcimskiego do Polski odbyła się *lege artis*, biorąc także pod uwagę dokument praski z 1440 r., gdyż ówczesna sytuacja nosiła jednoznacznie znamiona stanu wyższej konieczności. Natomiast faktyczne zawojowanie Księstwa Oświęcimskiego przez Polskę było jedynie czynnością wtórną.

W latach 1457-1462 Kazimierz Jagiellończyk znalazł się w kłopotliwej sytuacji prawnej wobec Czech. Z jednej strony powiększył on terytorium państwa (pozostawała wciąż enklawa zatorska w Małopolsce), z drugiej zaś przez okoliczność fizycznego władztwa nad Oświęcimiem mógł zostać uznany za wasalą króla czeskiego³¹. Z prawnego punktu widzenia Księstwo Oświęcimskie wciąż pozostawało lennem Czech, a król polski nabył dla siebie część terytorium innego państwa³². Natomiast ważność dokumentu z 1440 r. nie została przez stronę czeską jednoznacznie potwierdzona. W tym czasie Kazimierz Jagiellończyk pragnąc utworzyć szeroką koalicję antyturecką w środkowej Europie, dążył zarazem do zapewnienia sobie neutralności Czech podczas trwającej wojny trzynastoletniej z Krzyżakami o odzyskanie dostępu do Bałtyku. Dlatego też zależało mu na ułożeniu poprawnych stosunków z królem Czech Jerzym z Podiebradu, zwanym wśród Czechów Jerzykiem. W tym celu wysłannicy obu monarchów odbyli sześciodniowe negocjacje w Bytomiu, zakończone 29 XI 1460 r., uzgadniając odbycie spotkania królów Polski i Czech w Głogowie w 1462 r.³³ Król Czech Jerzy z Podiebradu wykazywał zaniepokojenie możliwością inwazji tureckiej na państwa słowiańskie, a ponadto był zwolennikiem idei panslawizmu, opartej na zasadzie wzajemnej pomocy przed obcą napaścią, co przypominało nowożytną koncepcję Ligi Narodów. Toteż chętnie przystał na odbycie spotkania z Kazimierzem Jagiellończykiem. Zjazd królów Polski i Czech odbył się w Głogowie między 18 a 29 V 1462 r.³⁴ Obie strony zawarły 27 V 1462 r. traktat, w którym monarcha czeski oświadczył, iż mając na uwadze przyjazne stosunki z Polską zrzeka się za swego życia „quod nos vita fungimur” wszelkich pretensji nie tylko do Oświęcimia, lecz także do Zatora i innych rniejszowości (Barwałdu, Wołka, Żywca), leżących w obrębie obu księstw³⁵. Ta klauzula o tymczasowości traktatu polsko-czeskiego była rezultatem nie tyle przeoczenia Kazimierza Jagiellończyka i osób z jego otoczenia, lecz wyrazem przekonania, że po wstąpieniu na tron czeski dynastii jagiellońskiej spór o przynależność Oświęcimia i Zatora pójdzie w zapomnienie

³¹ Logiczny i poprawny z prawnego punktu widzenia pogląd na tę kwestię przedstawia: E. Janota. *Wiadomość historyczna i geograficzna o Żywiecczyźnie*. Cieszyn 1859 s. 29.

³² J. Caro. *Geschichte Polens*. T. 5. Hf. 1: 1455-1480. Gotha 1886 s. 705.

³³ Długosz HP V s. 280-282, 289; CDRP I Bohemia nr 11-12.

³⁴ Długosz HP V s. 322-323; R. Heck. *Zjazd głogowski w 1462 r.* „Acta Universitatis Vratislaviensis”. Historia 36: 1981 nr 543 s. 61.

³⁵ CDRP I Boh. nr 15.

bez konieczności prolongaty traktatu po śmierci Jerzego z Podiebradu. Tak więc monarchia czeska potrzebowała aż 135 lat, aby dojść do wniosku, i to sformułowanego w sposób warunkowy, że akt lenny Oświęcimia z 1327 r. – jeśli zawarty nawet nie pod bezpośrednim przymusem (*vis absoluta*), to na pewno pod presją psychiczną czy też obawą zastosowania presji (*vis compulsiva, metus*) – należy uznać za prawnie nie obowiązujący. Wreszcie po śmierci Jerzego z Podiebradu w 1471 r. Czesi powołali na tron Władysława Jagiellończyka, syna Kazimierza Jagiellończyka. Wstąpienie na tron czeski dynastii jagiellońskiej (1471-1526) stworzyło korzystną sytuację dla uregulowania statusu prawnego południowo-zachodniej Małopolski. W październiku albo w listopadzie 1474 r. podczas wspólnej wyprawy przeciwko królowi Węgier Maciejowi Korwinowi, oblegającemu Śląsk, ojciec z synem w obozie pod Wrocławiem zawarli porozumienie, na mocy którego układ glogowski został przedłużony *in perpetuum*. Król Czech w imieniu własnym oraz stanów czeskich zrzekł się nieodwołalnie i na zawsze jakichkolwiek pretensji do Oświęcimia i Zatora³⁶. Następny układ polsko-czeski zawarty 23 IV 1489 r. w Pradze między królem Czech Władysławem Jagiellończykiem i królem Polski Kazimierzem Jagiellończykiem nie wspomina już nic na temat sytuacji prawnej Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego³⁷.

W tym czasie trwały już pertraktacje o wykup przez Polskę Księstwa Zatorskiego. Zostały one przyspieszone po zakończeniu przez Polskę wojny trzynastoletniej z zakonem krzyżackim (1466 r.) oraz po wstąpieniu na tron czeski Władysława Jagiellończyka (1471 r.). Podczas zjazdu szlachty w Piotrkowie 21 XI 1470 r. książęta zatorscy: Wacław, Kazimierz, Władysław i Janusz (władający wspólnie księstwem jako książęta udzielnicy do 1477 r.), wystąpili oficjalnie po raz pierwszy z ofertą odsprzedaży księstwa Koronie Polskiej³⁸. Kiedy po 1492 r. książę Janusz objął niepodzielnie władzę w Księstwie Zatorskim, droga do wykupu księstwa przez Polskę została otwarta. Wykup Zatora przez Polskę był prawną koniecznością, ponieważ po zrzeczeniu się lenna oświęcimsko-zatorskiego przez Czechy w 1462 r. księstwo to pozostawało od 1456 r. w bardzo luźnej zależności od Polski, będąc praktycznie półsuwerenną jednostką polityczną, położoną w bezpośrednim sąsiedztwie Krakowa, jako stolicy ówczesnej Polski³⁹. Pertraktacje o wykup Księstwa Zatorskiego zostały zakończone sukcesem 29 VII 1494 r. w Krakowie. Król polski Jan Olbracht zawarł wówczas umowę z ostatnim księciem zatorskim Januszem, zgodnie z którą księstwo powróciło do Polski za kwotę 80 tys. złotych (florenów) węgierskich. Umowa kupna-

³⁶ GrünMark II (A.-Z.), nr 37 (regist dokumentu).

³⁷ CDRP I Boh. nr 21.

³⁸ GrünMark II A.-Z. nr 36.

³⁹ F. Papée. *Jan Olbracht*. Kraków 1936 s. 49 n.

-sprzedaży Księstwa Zatorskiego została następnie ratyfikowana przez monarchę w obecności szlachty, zgromadzonej na zjeździe w Piotrkowie 21 IX 1494 r. Nie było już żadnych wątpliwości co do przynależności państwowej Zatora⁴⁰. Po zabójstwie księcia Janusza, dokonanym 17 VIII 1513 r. w Łaskowej koło Spytkowic przez kasztelana sandeckiego Wawrzyńca Myszkowskiego, który niedługo później został ułaskawiony za zasługi wojenne w bitwie pod Orszą, Księstwo Zatorskie uznało w pełni zwierzchnictwo Zygmunta I, reprezentowanego przez miejscowego starostę Andrzeja Kościeleckiego⁴¹. Stało się tak, ponieważ następca zamordowanego księcia Janusza, jego syn Jan (zmarły ok. 1521 r.), nie miał żadnego tytułu prawnego do sprawowania władzy w księstwie. Zarówno Księstwo Oświęcimskie, jak też Zatorskie zostały w pełni inkorporowane do Rzeczypospolitej na mocy II przywileju inkorporacyjnego, wydanego przez króla Zygmunta Augusta za zgodą pozostałych „stanów sejmujących”, czyli sejmu i senatu podczas obrad sejmu warszawskiego 25 II 1564 r.⁴² Na mocy tego przywileju istniejące przed 1564 r. czeskie instytucje prawne ustąpiły miejsca prawu polskiemu, aczkolwiek oba księstwa zachowały liczne odrębności ustrojowe aż do 1772 r.⁴³

W latach 1437-1471 na tronie czeskim zasiadali Habsburgowie (na tronie cesarzy Rzeszy nieprzerwanie od 1438 r.). Po bezpotomnej śmierci w 1526 r. króla Czech Ludwika Jagiellończyka, syna Władysława, w Czechach zapawali niepodzielnie Habsburgowie, tak że cesarz Rzeszy Niemieckiej był zarazem panującym w Czechach. Ponieważ Habsburgowie odnosili się do kwestii przynależności państwowej terytoriów oświęcimsko-zatorskich w sposób dwuznaczny, toteż jest rzeczą charakterystyczną, że XVI-wieczne traktaty polsko-czeskie i polsko-austriackie pomijały tę drażliwą sprawę milczeniem, jak np. traktat zawarty w Pradze 27 II 1527 r. między Zygmuntem I a królem Czech, późniejszym cesarzem Ferdynandem I⁴⁴. Widocznie na dworze polskim uważano, że sprawa przynależności państwowej Oświęcimia i Zatora została ostatecznie rozstrzygnięta układami z lat 1462 i 1474. Zresztą traktat z 1527 r. wyraźnie uznawał moc obowiązującą układu glogowskiego z 1462 r., kierując się znaną maksymą: *pacta sunt servanda*. Trzeba jednak dodać, co miały potwierdzić wydarzenia XVIII w., że Habsburgowie uważali, iż w myśl

⁴⁰ VL I 241-246. MRPS II nr 431.

⁴¹ *Corpus iuris Polonici*. Wyd. O. Balzer. Vol. 3: 1506-1522. Kraków 1906 nr 146.

⁴² VL II 658-661. Zob. A. Nowakowski. *Prawne aspekty inkorporacji Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego do Korony 1563/1564*. CPH 36: 1984 z. 2 s. 91-116.

⁴³ J. Natanson-Leski. *Rozwój terytorialny Polski od czasów najdawniejszych do okresu przebudowy państwa w latach 1569-1572*. Warszawa 1964 s. 113 n.; A. Nowakowski. *Odrębności prawno-ustrojowe Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*. „Studia Historyczne” 28:1985 z. 4⁷ s. 523-537.

⁴⁴ CDRP I Boh. nr 31. To samo dotyczyło innych traktatów polsko-habsburskich w XVI w. z lat 1535, 1549 i 1589.

postanowień układu glogowskiego z 1462 r. wygaś on po śmierci Jerzego z Podiebradu w 1471 r., a zatem przynależność państwowa obu księstw małopolskich stanowiła nadal kwestię otwartą. Ze strony polskiej nie chciano również z powodu tej kwestii wszczynać dyplomatycznych zadrażnień, dążąc nieprzerwanie (począwszy od traktatu wiedeńskiego z 1515 r.) do utrzymania *modus vivendi* z Wiedniem. Ta polityka dała o sobie znać szczególnie w XVII w. za panowania Wazów na tronie polskim oraz w okresie odsieczy wiedeńskiej Jana III Sobieskiego. Epizod z wystaniem przez Polskę za panowania Zygmunta III Wazy oddziałów lisowczyków na pomoc cesarzowi w okresie wojny trzydziestoletniej świadczył o utrwaleniu się prohabsburskiej orientacji i nastrojów na dworze polskim. Tymczasem umocnienie potęgi Habsburgów tuż za południowymi rubieżami Rzeczypospolitej przyczyniło się w dużej mierze do wydarzeń 1772 r. i lat następnych.

2. STATUS PRAWNY KSIĘSTWA OŚWIĘCIMSKIEGO I ZATORSKIEGO PRETEKSTEM DO I ROZBIORU POLSKI W 1772 ROKU

Obszerny wywód prawnohistoryczny był niezbędny dla zrozumienia istoty działań Austrii wobec zachodniej Małopolski w 1772 r. oraz po tej dacie. Już w 1769 r. Austria, występująca jako sukcesor Korony Czeskiej, zagarnęła 13 miast spiskich, zastawionych Polsce w 1412 r. przez króla Czech Zygmunta Luksemburczyka i nigdy nie wykupionych z zastawu. W 1770 r. Austria bez jakiegokolwiek oficjalnej reakcji ze strony polskiej zaanektowała trzy nadgraniczne starostwa: czorsztyńskie, sandeckie i nowotarskie, co w rzeczywistości stanowiło wstęp do I rozbioru Polski⁴⁵. Jako pretekst mogła posłużyć Austrii okoliczność, iż w południowej i zachodniej Małopolsce, a szczególnie w Księstwach Oświęcimskim i Zatorskim rozwinęły się działania wojskowe konfederatów barskich. Obszar działań konfederatów obejmował tereny pogranicza polsko-habsburskiego o ważnym znaczeniu strategicznym. Ponadto, mimo iż ich działalność była wymierzona przeciwko Rosji, Austria jako mocarstwo sprzymierzone z Rosją była zainteresowana w zwalczaniu powstańców. Akt konfederacji księstw został proklamowany 15 VII 1768 r. w Kętach, natomiast w latach 1770-1771 główną siedzibą władz konfederatów na obszarze księstw było nadgraniczne miasto Biała, przylegające do terytorium cesarstwa austriackiego⁴⁶. W połowie 1772 r. austriackie kor-

⁴⁵ S. Grodziski. *W Królestwie Galicji i Lodomerii*. Kraków 1976 s. 15-17.

⁴⁶ Bibl. Jagiellońska w Krakowie rkps nr IV 7511 k. 64-65; T. Klim a. *Akta do konfederacji roku 1768 województwa krakowskiego, a zwłaszcza księstw oświęcimskiego i zatorskiego*. Wadowice 1903 s. 3 n.

pusy ekspedycyjne dowodzone przez generałów – d'Altana i Esterhazego, dokonały inwazji południowej Małopolski od Białej po Tarnów. W ślad za rozstrzygnięciami militarnymi Maria Teresa ogłosiła 11 IX 1772 r. w Wiedniu manifest okupacyjny, jednostronnie anektując ziemie polskie leżące na prawym brzegu Wisły aż do ujścia Sanu, wymieniając przy tym oddzielnie Księstwo Oświęcimskie i Zatorskie⁴⁷. Co więcej – w kolejnym manifestcie, żądającym złożenia jej hołdu przez szlachtę i mieszczan, cesarzowa użyla tytułu księżnej (*ducissa*) oświęcimskiej i zatorskiej⁴⁸. Wobec austriackiej polityki faktów dokonanych, oficjalny protest Polski wystosowany do Wiednia przez ówczesnego kanclerza koronnego Młodzianowskiego nie dał żadnych rezultatów. Natomiast 18 IX 1773 r. sejm Rzeczypospolitej, zwany rozbiorowym, skonfederowany pod przywództwem Adama Ponińskiego, ratyfikował traktaty rozbiorowe⁴⁹.

Istotną, a może nawet decydującą rolę w przeprowadzeniu przez Austrię aneksji części Małopolski w 1772 r. odegrał wznowiony spór o przynależność państwową Oświęcimia i Zatora. Spór ten, podobnie jak zapomniany epizod na tle włączenia miasteczka Kazimierz (dziś dzielnica Krakowa) do Austrii, warto wydobyć na światło dzienne⁵⁰. Jak wiadomo, po 1564 r. mimo formalnej inkorporacji ziem oświęcimsko-zatorskich do Rzeczypospolitej pozostały tam liczne partykularyzmy prawnoustrojowe w zakresie urzędów i sądownictwa, chętnie podtrzymywane przez miejscową szlachtę⁵¹. Oświęcim i Zator mimo wcielenia do województwa krakowskiego stanowiły odrębny powiat „śląski”, zachowując tytuły księstw, a także odrębne zwyczaje w życiu

⁴⁷ *Edicta et mandata universalia Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 11 Septembris 1772 initae possessionis promulgata*. Leopoli 1772-1817. Oprac. i wyd. F. Piller (tzw. Pilleriana). T. 1 nr 1.

⁴⁸ Pilleriana II nr 12.

⁴⁹ VL VIII 16-24.

⁵⁰ Zgodnie z art. II traktatu rozbiorowego z 5 VIII 1772 r. zostały ustalone granice I rozbioru Polski. Ponieważ wskutek zmiany koryta Wisły część miasteczka Kazimierz leżała wówczas po prawym (austriackim) brzegu rzeki, zostało ono w całości wcielone do Austrii. W ten sposób granica państwowa polsko-austriacka przebiegała niemal u podnóża Wawelu. Taki stan prawno-terytorialny trwał od września 1772 r. do 9 VI 1776 r. Wskutek energicznych protestów dyplomatycznych Polski w Wiedniu oraz zabiegów ludności i magistratu Kazimierza został on w całości zwrócony Polsce, a kasztelan krakowski odebrał od rajców kazimierzowskich przysięgę na wierność Rzeczypospolitej (J. Wawel-Louis. *Początkowe sądownictwo austriackie w Galicji 1772-1784*. Lwów 1897 s. 44 n).

⁵¹ Np. kiedy sejm warszawski w 1616 r. uchwalił konstytucję zobowiązującą posła oświęcimsko-zatorskiego do uczestnictwa w sejmiku przedsejmowym województwa krakowskiego, odbywanym w Proszowicach (VL III 288), wówczas jeden z przedstawicieli miejscowej szlachty Florian Inwałdzki, dziedzic Inwałdu koło Wadowic, wniósł przeciwko tej konstytucji protestację do ksiąg grodzkich oświęcimskich, uważając, że jej postanowienia niweczą odrębności ustrojowe księstw (S. Kutrzeba. *akta sejmikowe województwa krakowskiego. 1572-1620*. T. 1. Kraków 1932 s. 360).

mieszkańców⁵². Należy postawić hipotezę, że właśnie te odrębności, połączone z intensywną działalnością konfederatów na obszarze księstw, spowodowały dwór wiedeński do wysunięcia roszczeń terytorialnych. Po prawie 300 latach milczenia cesarzowa Austrii, jako następczyni korony św. Wacława, wystąpiła z pretensjami pod adresem Polski o rzekomy podbój „czeskich” księstw. Austria uważała, że milczenie wokół tej kwestii nie mogło spowodować wygaśnięcia czy też przedawnienia roszczeń, a zabór ziem rdzennie polskich tłumaczyła koniecznością rewindykacji prastarych czeskich terytoriów. Do tego celu Wiedeń wykorzystał dyplomację i publicystę Tomasza de Trattnera⁵³. Jego argumentacja nie miała nawet pozorów rzetelności. Chodziło tutaj o powrót do polityki zapoczątkowanej wobec Polski przez Przemysławów na tronie czeskim – Wacława II oraz Wacława III, a następnie po 1310 r. kontynuowanej przez dynastię Luksemburgów. Trattner powtarzał tezę o rzekomym podboju obu księstw przez Polskę w XV w., zapominając o dokumencie praskim z 1440 r. oraz o wystąpieniu księcia oświęcimskiego Jana IV do króla Czech Władysława V Pogrobowca w 1457 r. o zatwierdzenie kupna Księstwa Oświęcimskiego, dokonanego przez Polskę. Dokonując dowolnej interpretacji traktatu głogowskiego z 1462 r. nie wspominał on również o polsko-czeskiej ugodzie w sprawie Oświęcimia i Zatora z 1474 r., przesądzającej o przynależności księstw w sposób ostateczny na rzecz Polski. Uważał on, że władcy Czech ustąpili tu pod presją polskiej przewagi wojskowej, zaś Polacy wykorzystali trudności w Czechach za rządów małoletniego Władysława V Pogrobowca⁵⁴. Zresztą autor tych wywodów posunął się jeszcze dalej, twierdząc, że szlachta oświęcimsko-zatorska była wyłączona od udziału w sejmach elekcyjnych, co było nieprawdą w świetle lektury dostępnych źródeł z *Volumina Legum* na czele, a także materiałów archiwalnych⁵⁵.

Wywód strony austriackiej spotkał się z trafną repliką polskiego publicysty F. Łojki. Zbijając kolejne zarzuty Trattnera zauważył on, że Austria wysunęła roszczenia wobec Oświęcimia i Zatora posługując się metodą pod-

⁵² Mieszkańców obu księstw w XVI-XVIII w. często nazywano „księstwianami” albo „karpikami” z powodu dużej liczby stawów rybnych z hodowlą karpia, znajdujących się zwłaszcza w pobliżu Zatora (A. Tomkowicz. *Słowo o Księstwie Oświęcimskim i Zatorskim*. W: *Album na korzyść pogorzańców*. Lwów 1844 s. 217).

⁵³ Wywód poprzedzający prawa Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej i Podola tak, jako Korony Czeskiej do Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego. Wiedeń 1772 s. 52.

⁵⁴ Tamże s. 50-51.

⁵⁵ Szlachta oświęcimsko-zatorska aktywnie uczestniczyła w życiu państwa również w okresie kolejnych bezkrólewí. Podczas interregnum po śmierci Władysława IV w 1648 r. powołała nawet odrębny sąd kapturowy (WAPKr. *Terrestria Zatoriensia* nr 6 k. 309 n.; S. Kutrzeba. *Katalog krajowego archiwum aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie. Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*. T. 3. Kraków 1907 s. 88).

boju, zarzucając zasady uczciwości i dobrej wiary uznane w prawie narodów⁵⁶. Łojko, przyjmując za słuszne wywody J. Długosza, zawarte w *Dziejach polskich*, stwierdził, iż można postawić Kazimierzowi Wielkiemu konkretny zarzut, że swoje porozumienia i oświadczenia co do przynależności księstw piastowskich (w tym także Księstwa Oświęcimskiego z lat 1335-1339) powziął bez naradzenia się ze stanami Królestwa. W myśl obowiązującej w XIV w. doktryny reprezentacji stanowej oświadczenia woli monarchy, dotyczące cesji terytorialnych, powzięte bez zgody lub co najmniej wiedzy stanów, były *ipso iure* wadliwe i nie powinny wywoływać skutków prawnych⁵⁷. Podobny zarzut został sformułowany również przez innych historyków⁵⁸. Można także postawić zarzut poprzednikowi Kazimierza Wielkiego Władysławowi Łokietkowi, że zarówno przed koronacją w 1320 r. (występował wówczas jako *primus inter pares* w stosunku do pozostałych książąt piastowskich), jak też po koronacji, w latach 1320-1327 nie ugruntował dostatecznie swej pozycji, co w konsekwencji doprowadziło do aktów hołdowniczych wielu lokalnych władców wobec Czech w 1327 r.⁵⁹ Mimo tych błędów ze strony królów polskich również nowsza nauka prawa narodów podkreśla bezpodstawność roszczeń rewindykacyjnych Austrii do Małopolski, w tym do posiadłości oświęcimsko-zatorskich⁶⁰.

Jednak w 1772 r. nie zdecydowano się na oderwanie Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego od Galicji, chociaż w austriackich kołach rządzących rozważano taki krok. Oba księstwa zostały przyłączone do kraju koronnego Galicji i Lodomerii, a obszar ten był określany przez cesarzową Marię Teresę mianem „nowej Galicji”⁶¹. Terytoria księstw w granicach sprzed 1772 r. znalazły się po I rozbiorze Polski prawie w całości pod panowaniem austriackim, z wyjątkiem niewielkiej enklawy, położonej na lewym brzegu

⁵⁶ *Zbiór deklaracji, not i czynności, które [...] zaszły podczas sejmu 1772*. Warszawa [1773] s. 163 n. Autor jako jeden z nielicznych w publicystyce okresu oświecenia podniósł tezę, że również Polska mogłaby podnieść pretensje do całego Śląska, przypominając zjazd wrocławski z 1404 r. z udziałem Władysława Jagiełły i króla Czech Wacława IV, gdzie omal nie doszło do odzyskania Śląska przez Polskę (Długosz HP III s. 526-529).

⁵⁷ Łojko. *Zbiór deklaracji* s. 286. Zob. też subtelny wywód K. Grzybowskiego na temat doktryny reprezentacji stanowej w Polsce w XIV w. („*Corona Regni*” a „*Corona Regni Poloniae*”). CPH 2:1957 s. 299-331).

⁵⁸ A. Naruszewicz. *Historia narodu polskiego*. Wyd. J. N. Bobrowicz. T. 9. Lipsk 1837 s. 27 n. Zdaniem Naruszewicza układy polsko-czeskie Kazimierza Wielkiego były „bez rady jednak, zezwolenia i potwierdzenia narodu uczynione”.

⁵⁹ Balzer. *Królestwo polskie* s. 188-190; S. Nowogrodzki. *Zabór Śląska w XIV wieku*. Katowice 1939 s. 30-31.

⁶⁰ S. Hubert. *Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawa międzynarodowego*. Lwów 1937 s. 41 n.

⁶¹ S. Grodziski. *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*. Wrocław 1971 s. 159; M. Tyrowicz. *Galicja od pierwszego rozbioru do Wiosny Ludów 1772-1849*. Kraków-Wrocław 1956 s. 2.

Wisły (miejscowości Bobrowniki, Gorzów, Gromiec i Chelmek)⁶². Obu księstw nie wcielono wówczas do posiadłości czeskich, lecz wchodziły one w skład cyrkułu wielickiego, a następnie myślenickiego⁶³. Od 1819 r. terytoria księstw po rzekę Białą należały do cyrkułu wadowickiego⁶⁴. W latach 1772-1784 tolerowano tam – podobnie jak w pozostałych częściach Galicji – polskie pozostałości prawnoustrojowe. Starostwo zatorskie istniało do 1777 r., choć sąd ziemski w Zatorze nie przejawiał praktycznie żadnej działalności⁶⁵. Do 1784 r. funkcjonował natomiast sąd grodzki w Oświęcimiu⁶⁶. 1 I 1784 r. wprowadzono natomiast w całej Galicji, w tym również na obszarze Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego austriackie instytucje prawne⁶⁷. Tak więc Oświęcim i Zator wraz z przynależnościami przetrwały jako terytoria galicyjskie do 1820 r. Po I rozbiorze Polski w latach 1772-1795 oba księstwa graniczyły wzdłuż Wisły z Rzeczypospolitą⁶⁸. Lecz władcy Austrii stale podkreślali odrębność Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego (Herzogthümer Auschwitz und Zator). Już cesarzowa Maria Teresa biła srebrne monety o wartości 15 i 30 koron z wizerunkami herbów księstw oraz z tytułem „Oświęcimia i Zatora”. Natomiast następca Marii Teresy na tronie cesarskim „cesarz-filozof” Józef II interesował się również heraldyką. Na mocy swego patentu z 27 I 1782 r. zmienił on herby miast Oświęcimia i Zatora, usuwając z nich elementy staropolskie, co miało podkreślić podtrzymywanie przez Austrię pretensji do tych ziem⁶⁹.

3. UTWORZENIE ZWIĄZKU NIEMIECKIEGO W 1815 ROKU I WŁĄCZENIE DO NIEGO ZACHODNIEJ GALICJI (OŚWIECIMIA I ZATORA) W 1820 ROKU

Wobec szybkiego postępu armii napoleońskich w środkowej Europie rozpadła się I Rzesza, czyli Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemiec-

⁶² W rejestrze poborowym z 1581 r. te miejscowości zaliczono do powiatu śląskiego, czyli do Księstwa Oświęcimskiego (A. Pawiński. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Źródła dziejowe*. T. 14: Małopolska. Cz. 3. Warszawa 1886 s. 95-96).

⁶³ Grodziski. *Historia ustroju* s. 159.

⁶⁴ A. Nowakowski. *Z dziejów miasta i parafii Wadowice. Szkic historyczno-prawny*. Kraków 1985 s. 63.

⁶⁵ Kutrzeba. *Katalog krajowego archiwum* s. 87-88. Do naszych czasów nie zachowały się księgi sądu ziemskiego zatorskiego po 1772 r. Zob. A. Nowakowski. *Sądownictwo szlacheckie w Oświęcimiu i Zatorze pod panowaniem austriackim*. CPH 38:1986 z. 2 passim.

⁶⁶ WAPKr. *Castrensia Osvencimensia* nr 19, 156-157, 167 z lat 1772-1784.

⁶⁷ J. Wawel-Louis. *Sądownictwo w Królestwie Galicji (1784-1855)*. „Przegląd Prawa i Administracji” 24:1899 s. 351.

⁶⁸ J. Gątkowski. *Rys dziejów księstwa oświęcimskiego i zatorskiego*. Lwów 1867 s. VI n.

⁶⁹ Tamże s. V.

kiego (*heilige Römische Reich deutscher Nation*). Cesarz Franciszek II, który w 1804 r. ogłosił się cesarzem Austrii (oznaczony przez historyków jako Franciszek I), patentem z 6 VIII 1086 r. uznał godność cesarza Rzeszy za nie istniejącą⁷⁰. Z prawnego punktu widzenia cesarz do skuteczności takiego oświadczenia woli winien uzyskać zgodę sejmiku Rzeszy jako całości albo przynajmniej kolegium elektorów. Było to już wówczas obiektywną niemożliwością. Po upadku Napoleona w 1815 r. Austria, uznająca się wówczas za jedyną spadkobierczynię Rzeszy Niemieckiej, dążyła w ramach „nowego ładu” europejskiego do odzyskania utraconej pozycji w centralnej Europie. W tym celu 8 VI 1815 r. w Wiedniu (na dzień przed opublikowaniem aktu końcowego kongresu wiedeńskiego) podpisano akt związkowy (*Bundesakte*), kreujący Związek Niemiecki (*Deutscher Bund*)⁷¹. Art. 1 aktu związkowego stanowił, że cesarz Austrii proklamuje Związek Niemiecki w imieniu ogółu posiadłości należących uprzednio do Rzeszy. W pierwotnym brzmieniu art. 6 aktu związkowego wymieniono 38 członków Związku Niemieckiego, w tym Austrię jako hegemonu Związku, jednak bez Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego. Postanowienia aktu związkowego znalazły się również w akcie końcowym kongresu wiedeńskiego z 9 VI 1815 r. (art. 53-64)⁷². W świetle prawa te dokumenty powoływały do życia nowy typ państwa o charakterze konfederacji, jak to jest powszechnie uznane przez historyków państwa i prawa. W skład Związku Niemieckiego wchodził: cesarz Austrii, królowie Prus, Danii i Niderlandów, poszczególni książęta i wolne miasta. Rozwinięcie zasad ustrojowych Związku Niemieckiego znajdujemy w tzw. akcie końcowym wiedeńskim z 15 V 1820 r. (*Wiener Schlußakte*), równorzędnym z aktem związkowym z 1815 r. Akt końcowy wiedeński został potwierdzony uchwałą zgromadzenia plenarnego członków Związku z 8 VI 1820 r.⁷³ Związek Niemiecki stanowił „wieczystą” konfederację założoną dla utrzymania bezpieczeństwa i nietykalności państw skonfederowanych. Austrii przyznano szczególną pozycję w Związku. „Prezydowała”, tj. przewodniczyła w Sejmie Związkowym (*Bundestag*), mającym siedzibę we Frankfurcie nad Menem (sejm frankfurcki). Ponieważ Związek został zawarty jako „nierozwalne zrzeczenie”, żadnemu członkowi nie przysługiwało prawo swobodnego

⁷⁰ M. Z. Jedlicki. *Powszechna historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*. Warszawa 1955 nr 29.

⁷¹ Tamże nr 30.

⁷² Wyjątki z aktu końcowego kongresu wiedeńskiego z 9 VI 1815 r. wraz z niektórymi kłauzulami dotyczącymi Związku Niemieckiego w polskim piśmiennictwie przytaczają: B. Wiśniarski. *Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego*. Warszawa 1938 s. 7 n.; I. Rusinowa, T. Wituch. *Teksty źródłowe do dziejów powszechnych XIX w.* Warszawa 1981 s. 102 n. Pełny tekst dokumentu znajduje się w opracowaniu G. F. de Martens. *Nouveau Recueil de Traites*. T. 2: 1814-1815. Gottingue [1818] s. 379 n.

⁷³ Jedlicki. *Powszechna historia* nr 31.

wystąpienia ze Związku (art. 5 aktu końcowego). Natomiast art. 57 aktu końcowego proklamował zasadę, że Związek, z wyjątkiem wolnych miast, składa się z władców suwerennych, toteż winni oni posiadać pełnię władzy państwowej na swych terytoriach.

Na podstawie tych zasad, a należy pamiętać, że w ówczesnym cesarstwie austriackim pełnia władzy ustawodawczej należała wyłącznie do cesarza, który najważniejsze akty ustawodawcze wydawał w formie najwyższych postanowień (*allerhöchste Entschliessungen*) albo patentów (*kaiserliche Patente*), na mocy najwyższego patentu cesarza Franciszka I z 2 III 1820 r., występującego w roli przywódcy Związku Niemieckiego, oba księstwa – Oświęcimskie i Zatorskie – zostały zaliczone do krajów niemiecko-związkowych⁷⁴. Oznaczało to wyłączenie terytoriów księstw z kraju koronnego Galicji i Lodomerii oraz włączenie ich do posiadłości czesko-morawskich. Oświęcim i Zator jako jedyne terytoria przedrozbiorowej Rzeczypospolitej zostały w ten sposób inkorporowane do Związku Niemieckiego. Nie jest wykluczone, że terytoria oświęcimsko-zatorskie znalazły się w Związku Niemieckim już przed 1820 r., ale należy odnieść się do takiej hipotezy z dużą dozą ostrożności. Austriacki historyk R. Temple dowodzi, że już 1 VI 1817 r. wśród krajów i posiadłości monarchii austriackiej, wchodzących w skład Związku Niemieckiego wymieniano księstwo śląskie (*Herzogthume Schlesien*) z „czesko-śląskimi” księstwami – Oświęcimiem i Zatorem (*böhmisch-schlesischen Herzogthümer Auschwitz und Zator*)⁷⁵. Natomiast F. Koneczny posunął się jeszcze dalej, twierdząc, że przynależność Oświęcimia i Zatora w Związku Niemieckim datuje się od 1818 r.⁷⁶

Z pewnością o zaliczeniu Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego do Związku Niemieckiego przesądziły wydarzenia historyczne z XIV w. i ich jednostronna interpretacja przeprowadzona przez dwór wiedeński. Otóż oprócz znanych już faktów z zakresu stosunków polsko-czeskich, jak akt lenny Oświęcimia z 1327 r. czy oświadczenie krakowskie Kazimierza Wielkiego z 1339 r. (potwierdzone następnie przez króla Ludwika w Wyszehradzie 23 V 1372 r.)⁷⁷, miały miejsce także inne, brzemienne w skutki wydarzenia. Mianowicie Karol IV jako król Czech wydał 7 IV 1348 r. w Pradze proklamację, oznajmiającą o przyłączeniu całości Śląska (łącznie z Księstwem Oświęcimskim) do krajów korony czeskiej⁷⁸. Podobną proklamację

⁷⁴ *Politische Gesetze und Verordnungen für Österreichischen, „Böhmischen und Galizischen Erbländer“* 48: 1820 nr 29; zob. A. Nowakowski. *Terytoria oświęcimsko-zatorskie w Związku Niemieckim. Zarys prawno-historyczny*. PH 76:1985 z. 4 s. 783-793.

⁷⁵ *Geographische Abhandlung über die Ehemaligen königlich Böhmischen Kronlehen und Schlesischen Fürstenthümer Auschwitz und Zator*. Wien 1867 s. 1-2.

⁷⁶ *Oświęcimskie niemieckie* s. 26.

⁷⁷ *Sommersberg* I s. 778-779.

⁷⁸ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. P. 5: 1346-1355. Wyd. J. Spěváček. Praha 1955 nr 336.

powtórzył Karol IV już jako cesarz Rzeszy, określając siebie w dokumencie wydanym w Pradze 9 X 1355 r. w obecności księcia oświęcimskiego Jana VI Scholastyka jako „cesarza i króla księstwa śląskiego” (*imperator et rex ducatus Silesiae*)⁷⁹. Jednak, i chyba słusznie, współcześni historycy dopatrują się w tych aktach raczej deklaracji o charakterze politycznym niż rzeczywistej, formalnoprawnej inkorporacji Śląska wraz z Oświęcimiem, stanowiącym część Małopolski, do państwa czeskiego, a pośrednio także do Rzeszy. Zresztą podobnie postąpił Karol IV w stosunku do pozostałych krajów korony św. Wacława – Czech, Moraw i Łużyc⁸⁰.

Ponadto – co jest nie mniej ważne – o zaliczeniu Oświęcimia i Zatora do Związku Niemieckiego zadecydowały także względy strategiczne. Oba miasta, będące historycznymi stolicami księstw, leżały na ważnym szlaku tranzytowym, zwanym solnym, biegnącym od Krakowa przez Śląsk do Wrocławia oraz przez Bramę Morawską i Brno do Wiednia. Również rzeka Soła, wpadająca poniżej Oświęcimia do Wisły, stanowiła wówczas ważną arterię komunikacyjną, służąc głównie do spławu drewna i produktów rolnych. W latach 1820-1846 terytoria oświęcimsko-zatorskie, jako najbardziej wysunięta na północny wschód część Związku, graniczyły bezpośrednio z Galicją oraz z Wolnym Miastem Krakowem, określanym też mianem Rzeczypospolitej Krakowskiej. Był to półsuwerenny twór państwowy, pozostający pod ścisłą kuratelą „mocarstw opiekuńczych”, tj. Austrii, Prus i Rosji, utworzony na mocy tzw. protokołu dodatkowego, zawartego w Wiedniu 3 V 1815 r. Zostało to następnie potwierdzone w akcie końcowym kongresu wiedeńskiego. Nie chodziło tu bynajmniej o wyjście naprzeciw niepodległościowym aspiracjom Polaków, lecz o utrzymanie względnej równowagi interesów Austrii i Rosji na ważnym obszarze ścierania się wpływów i interesów obu mocarstw⁸¹.

4. USTRÓJ ZIEM MAŁOPOLSKICH WŁĄCZONYCH DO ZWIĄZKU NIEMIECKIEGO

W skład Związku Niemieckiego zaliczono całość terytoriów oświęcimsko-zatorskich, a więc pas rozciągający się od rzeki i miasta Białej na

⁷⁹ Sommersberg I s. 776-778.

⁸⁰ *Historia Śląska* t. 1. cz. 2: *Od połowy XIV w. do trzeciej ćwierci XVI w.* s. 204-205.

⁸¹ W. M. Bartel. *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815-1846)*. Kraków 1976 s. 8 oraz mapa Wolnego Miasta Krakowa (zał. do tekstu); J. Bieniarzówna. *Rzeczypospolita Krakowska 1815-1846*. Wybór źródeł. Wrocław 1950 s. V n. Długość granicy Rzeczypospolitej Krakowskiej z posiadłościami austriackimi i niemiecko-związkowymi na Wiśle wynosiła 74 km.

wschód aż po Wadowice. W granicach Związku znalazły się miasta: Oświęcim, Zator, Biała, Wadowice, Andrychów, Kęty i Żywiec⁸². Na te tereny zostało rozciągnięte ustawodawstwo cywilne i karne obowiązujące w pozostałych krajach Związku Niemieckiego⁸³. Szkoda tylko, że ten znaczący epizod historii państwa i prawa XIX w. nie znajduje – jak dotąd – szerszego potraktowania w opracowaniach typu monograficznego⁸⁴. Po 1820 r. germanizacja przybrała na sile, a język niemiecki stał się językiem urzędowym w obu księstwach, nawet w dokumentach i uchwałach gromadzkich⁸⁵. Było to związane z tendencjami absolutystycznymi, nasilającymi się w monarchii austriackiej. Zresztą patent cesarski wydany 15 XII 1840 r. przez cesarza Ferdynanda I (a faktycznie przez kancleżę Metternicha) wprowadził w sądownictwie i w urzędach, także na obszarze Galicji, język niemiecki jako wyłącznie dopuszczalny. Jak się wydaje, ten patent nie był jednak bezwzględnie przestrzegany⁸⁶. Ustrój miejski kształtował się również pod wpływem dążeń centralistycznych, połączonych z drobiazgową, wręcz pedantyczną ingerencją władz zwierzchnich w działalność poszczególnych jednostek terytorialnych⁸⁷. Badając ustrój jednego z miast, wchodzących w skład Księstwa Zatorskiego, mianowicie Wadowic za okres lat 1834-1841, można dostrzec charakterystyczne zjawiska. Akta magistrackie były sporządzane zarówno po niemiecku, jak też po łacinie. Wynikało to zapewne z faktu, że większość urzędników znała język łaciński z nauki w szkołach. Ponadto było to świadome albo nieświadome nawiązanie do tradycji, ukształtowanej pod rządami prawa rodzimego (oraz magdeburgskiego i jego odmian) przed 1784 r.⁸⁸ W miejsce burmistrza pojawił się urząd syndyka prezydującego, zasiadającego obok asesorów (zamiast dawnych rajców miejskich). Były to z reguły osoby mianowane przez rząd, zwykle dożywotnio, po wykazaniu się znajomością języka niemieckiego oraz podstawowych przepisów prawnych. Nawet w tym okresie język niemiecki nie wyparł całkowicie z użycia języka polskiego na obszarze ziem etnicznie polskich, należących do Związku Niemieckiego. W ojczystym języku sporządzano np. dokumenty dotyczące czynności cy-

⁸² Koneczny. *Oświęcimskie niemieckie* s. 20 n.

⁸³ K. Koranyi. *Powszechna historia państwa i prawa*. T.4. Warszawa 1967 s. 281.

⁸⁴ Autorzy *Historii państwa i prawa Polski* (t. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Warszawa 1981) nie poświęcają w ogóle uwagi problemowi przyłączenia części Galicji do Związku Niemieckiego.

⁸⁵ J. Latosiński. *Monografia miasteczka Wilamowic*. Kraków 1909 s. 123; J. Stanek. *Z dziejów ziemi oświęcimskiej*. Kraków 1959 s. 12.

⁸⁶ Wawel-Louis. *Sądownictwo* s. 413.

⁸⁷ K. Arłamowski. *Kancelarie zarządów miejskich w zaborze austriackim w latach 1772-1918*. „Archeion” 38: 1962 s. 241 n.

⁸⁸ A. Nowakowski. *Instytucje prawa chełmińskiego w Wadowicach 1430-1784*. W: *Księga pamiątkowa dla uczczenia 35-lecia pracy naukowej prof. Edwina Rozenkranza*. Koszalin 1987; tenże. *Z dziejów miasta* s. 23 n.

wilnoprawnych osób fizycznych⁸⁹. Działalność władz miejskich w mniejszych jednostkach osadniczych znajdowała się pod ścisłym nadzorem urzędu cyrkularnego (*Kreisamt*), wyrażającym się w częstych i dokładnych lustracjach⁹⁰.

Na przeszkodzie dokładniejszego poznania dziejów prawa i ustroju Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego w okresie ich przynależności do Związku Niemieckiego stoi brak wystarczającej dokumentacji źródłowej⁹¹. Wiadomo jednak, że z terenu Księstwa Cieszyńskiego, które w latach 1783-1849 należało do wspólnego kraju koronnego Śląska i Moraw (tzw. Gubernia Śląsko-Morawska), a zatem wchodziło w skład Związku Niemieckiego, wybierano posłów na sejm frankfurcki⁹². Nauka niemiecka w XIX w. wysunęła twierdzenie, że również Księstwa Oświęcimskie i Zatorskie miały, i to już począwszy od 23 VI 1817 r., swoich przedstawicieli w Zgromadzeniu Związkowym we Frankfurcie nad Menem, zgodnie z przepisem art. 18 aktu związkowego z 1815 r. Twierdzenie to, aczkolwiek wydaje się logiczne, nie może być poddane weryfikacji z powodu braku dostępnych materiałów archiwalnych⁹³.

5. WYŁĄCZENIE TERYTORIÓW OŚWIECIMSKO-ZATORSKICH ZE ZWIĄZKU NIEMIECKIEGO W 1850 ROKU I UPADEK ZWIĄZKU W 1866 ROKU

Kłeska powstania krakowskiego w 1846 r. przesądziła o likwidacji Rzeczypospolitej Krakowskiej oraz o wcieleniu jej terytorium do Austrii z zachowaniem tytułu „Wielkie Księstwo Krakowskie”⁹⁴. Natomiast abdykacja

⁸⁹ WAPO. Protocollon consilii sesionis Wadowic z lat 1834, 1836-1838, 1840, 1844 sygn. MW 6. W archiwum oświęcimskim znajdują się ponadto akta magistrackie niektórych innych miejscowości Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego z tego okresu.

⁹⁰ WAPKr. Akta luźne miast i wsi sygn. IT 280. W tym zespole akt znajdują się luźne karty dotyczące ustroju miast obu księstw z pierwszej połowy XIX w.

⁹¹ W toku wymiany korespondencji z AGAD oraz osobistych kontaktów z WAPKr. ustaliłem, że poza WAPO w polskich archiwach brak prawdopodobnie materiałów dotyczących Związku Niemieckiego. W WAPO trwa obecnie inwentaryzacja archiwaliów zatorskich z lat 1701-1850 i być może znajdują się tam akta związane z okresem niemiecko-związkowym. Przypuszczam, że główne źródła dotyczące Związku Niemieckiego mogą się znajdować w archiwach austriackich, czeskich i niemieckich. Nieliczne i rozproszone materiały rękopiśmienne dotyczące Związku Niemieckiego i sejmu frankfurckiego znajdują się w Bibliotece Narodowej w Warszawie.

⁹² A. Pilch. *Pod panowaniem austriackim 1848-1918*. W: Bielsko-Biała. *Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Katowice 1971 s. 111; Tyrowicz. *Galicja od pierwszego rozbioru s. XX*.

⁹³ Temple. *Geographische Abhandlung* s. 1-2.

⁹⁴ Traktat zawarty 6 XI 1846 r. między Austrią, Rosją i Prusami, jako „mocarstwami opiekuńczymi”, zdecydował o przyłączeniu Wolnego Miasta Krakowa do Austrii. Dokonał tego

chorego umysłowo cesarza Ferdynanda I na rzecz Franciszka Józefa I i upadek Wiosny Ludów (1848/49) spowodowały wzrost dążeń unifikacyjnych w Austrii, doprowadzając do stopniowego ukształtowania nowoczesnego państwa austriackiego. W tym modelu nie mieściły się zbyt duże różnice w ustroju poszczególnych jego części składowych⁹⁵. Decentralizacja państwa austriackiego miała nastąpić dopiero po 1867 r. Do tych procesów dołączył się kryzys w Związku Niemieckim, spowodowany separatystycznymi dążeniami Prus w kierunku uzyskania czołowej pozycji w Związku. Zamia-rem Prus było zepchnięcie Austrii z roli hegemonu w Związku Niemieckim. Ta sytuacja stworzyła cesarzowi Austrii dodatkowe problemy. Należy pamiętać, że w latach 1849-1850 cesarz nadal pozostawał najwyższym prawodawcą w Austrii, ponieważ nie powstały tam organy przedstawicielskie, przewidziane konstytucją z 4 III 1849 r.⁹⁶ Toteż na mocy kolejnego najwyższego patentu z 29 X 1850 r., a patenty takie dotyczyły spraw większej wagi państwowej, cesarz Franciszek Józef I wyłączył Księstwa Oświęcimskie i Zatorskie ze Związku Niemieckiego, włączając je ponownie do kraju koronnego Galicji i Lodomerii⁹⁷. W ten sposób suweren Austrii i zarazem formalny przywódca Związku Niemieckiego przeciął spór między Wiedniem a Galicją o niewcielanie księstw do posiadłości śląsko-morawskich. Spór ten zaostrzył się w latach 1846-1848, gdyż szlachta galicyjska obawiała się nadmiernego uszczuplenia terytorium Galicji na rzecz Śląska⁹⁸.

Otwarta rywalizacja austriacko-pruska doprowadziła do wybuchu konfliktu zbrojnego między tymi mocarstwami, zakończonego klęską Austrii i umocnieniem pozycji Prus. Austria pokonana i w rzeczywistości wydalona ze Związku Niemieckiego, na mocy art. 4 traktatu pokojowego praskiego z 23 VIII 1866 r. formalnie uznała rozwiązanie dotychczasowego Związku Niemieckiego. Równocześnie cesarz Austrii wyraził zgodę na utworzenie „nowych” Niemiec, lecz bez udziału pokonanej Austrii⁹⁹. Podobnie jak uprzednio Związek Reński dał początek Związkowi Niemieckiemu, tak

cesarz Ferdynand I na mocy patentu z 11 XI 1846 r. (Tyrowicz. *Galicja od pierwszego rozbioru* s. 4).

⁹⁵ K. Grzybowski. *Galicja 1848-1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*. Kraków-Wrocław-Warszawa 1959 s. 16-17.

⁹⁶ Tamże s. 99 n.

⁹⁷ *Allgemeines Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*. Bd. 2: 1850 poz. 386. Brak natomiast podstaw do przypuszczeń, wysuwanych przez Konecznego (*Oświęcimskie niemieckie* s. 26), jakoby Oświęcim i Zator przetrwały w Związku Niemieckim aż do 1866 r., tj. do daty rozwiązania Związku.

⁹⁸ Tyrowicz. *Galicja od pierwszego rozbioru* s. XX.

⁹⁹ A. Czubiński, J. Marczewski. *Zjednoczenie Niemiec i Włoch*. „Teksty Źródłowe do Nauki Historii w Szkole” 36: 1960 nr 7 s. 9; L. K. Aegli, L. Klauhold. *Das Staatsarchiv. Sammlung der offiziellen Aktenstücke zur Geschichte der Gegenwart*. Bd. 11. Hamburg 1866 s. 176.

wówczas pokój praski zapoczątkował utworzenie Związku Północnoniemieckiego (1867 r.). W rezultacie w miejsce Związku Niemieckiego rok 1871 przyniósł utworzenie zjednoczonych Prus jako II Rzeszy Niemieckiej (1871-1918).

6. PODTRZYMYWANIE PRZEZ AUSTRIĘ ROSZCZEŃ DO OŚWIĘCIMIA I ZATORA W PRZEDEDNIU I WOJNY ŚWIATOWEJ

Nawet po 1850 r. przycichły nieco, choć nie wygasły kontrowersje wokół sprawy Oświęcimia i Zatora. W dalszym ciągu w oficjalnej korespondencji, wychodzącej z kancelarii cesarskiej, używano sformułowań: „Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z księstwami Oświęcimskim i Zatorskim, tudzież Wielkim Księstwem Krakowskim”¹⁰⁰. Natomiast cesarze Austrii używali trzech rodzajów tytułów majestatycznych: skrócony, normalny i wielki – ten ostatni używany przy najbardziej uroczystych ceremoniach dworskich, związanych z jubileuszami czy odwiedzinami najwyższej rangi. Według dekretu kancelarii nadwornej z 22 VIII 1836 r., określającego tytuły i herb cesarski, w wielkim tytule występowały zwroty: „My [...] cesarz Austrii, król Węgier, książę [...] Oświęcimia i Zatora”, a ponadto: „książę Górnego i Dolnego Śląska [który przed wojnami z Prusami w latach 1740-1745 i 1756-1763 w całości należał do Austrii] oraz książę Cieszyńska”¹⁰¹. Ten tytuł przetrwał nieprzerwanie aż do upadku monarchii habsburskiej w 1918 r. Być może, upadek Związku Niemieckiego spowodował ponowne zainteresowanie Austrii Oświęcimiem i Zatorem jako rekompensatą za utracone wpływy polityczne na obszarze niemieckojęzycznym. Ponowne roszczenia Austrii wystąpiły po 1872 r. i trwały do 1918 r., nasilając się w okresie I wojny światowej¹⁰². W tym wypadku chodziło o włączenie obszaru księstw do Śląska z powołaniem się na rzekomo nieprzedawnione pretensje królów czeskich do „śląskich księstw” (*schlesische Fürstenthümer*)¹⁰³. Tym pretensjom wtórowali niemieccy i austriaccy historycy o nacjonalistycznej orientacji, zbliżeni do dworu wiedeńskiego, optując za zniesieniem granicy przebiegającej wzdłuż

¹⁰⁰ Tyrowicz. *Galicja od pierwszego rozbioru* s. 2.

¹⁰¹ J. Piwocki. *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*. T. 1. Lwów 1899 s. 12.

¹⁰² Jako jeden z nielicznych współczesnych historyków polskich trud opracowania tematyki roszczeń Austrii do Oświęcimia i Zatora podjął: E. Kopeć. *Jak rodziło się województwo bielskie?* „Podbeskidzie” 1-2: 1982 s. 77 nn.

¹⁰³ C. Grünhagen. *Geschichte Schlesiens*. Bd. 1. Gotha 1884.

rzeki Białej, oddzielającej Galicję od posiadłości śląsko-morawskich (*eine künstliche Grenze*)¹⁰⁴. Powołując się na znane dokumenty czeskie z lat 1348 i 1355 próbowano argumentować, że skoro Oświęcim i Zator stanowiły kiedyś część państwa czeskiego, a przynajmniej niektórzy z panujących w Czechach byli zarazem cesarzami Rzeszy, to Oświęcim i Zator również winny stanowić część składową Rzeszy Niemieckiej albo przynajmniej być ściślej zespolone z cesarstwem Habsburgów jako następcą I Rzeszy. W polemice posługiwano się nawet argumentami o charakterze genealogicznym i onomastycznym. Mianowicie starano się udowodnić, że intensywne osadnictwo i związana z nim kolonizacja na prawie niemieckim występująca na terytoriach oświęcimsko-zatorskich w XIII-XIV w., a także nazewnictwo poszczególnych miejscowości położonych na wschód od rzeki Białej, poprzez kotlinę Soły aż po Barwałd na wschodzie, było przejawem ekspansji ludności niemieckiej oraz niemieckiej kultury¹⁰⁵. Zapominano przy tym o podstawowym fakcie, że kolonizacja ta stanowiła przejście kolejnego „progu cywilizacyjnego” i występowała podówczas wszędzie, w całej zachodniej i środkowej Europie, co nie pozostawało w związku przyczynowym z roszczeniami jakiegokolwiek państwa wobec swych sąsiadów. Starano się również tak dobierać statystyki ludnościowe, zwłaszcza co do pochodzenia i wyznania, aby wykazać, że w XVI-XVII w. Księstwa Oświęcimskie i Zatorskie, a szczególnie pograniczne starostwo lipnickie było zasiedlone przez niemieckich i czeskich protestantów¹⁰⁶. Istotnie w XVII w. po stłumieniu wolnościowych dążeń Czechów po bitwie pod Białą Górą (1620 r.) do Białej oraz do innych miejscowości starostwa lipnickiego zaczęli napływać emigranci rękodzielnicy z Czech, prześladowani tam za swoje przekonania, którzy w Polsce znaleźli miejsce do spokojnego życia i uprawiania swego zawodu. Ta okoliczność przemawiała jedynie na korzyść panującej w Polsce względnej tolerancji wyznaniowej, gdzie – przynajmniej w teorii – nie stosowano zasady *cuius regio, eius religio*. Roszczeń ze strony Austrii nie mógł również usprawiedliwiać fakt, że ci emigranci byli już w znacznym stopniu ziemczeni z powodu nasilającej się w Czechach już od 1526 r. presji germanizacyjnej. Starano się także wykorzystać incydent z 1760 r., kiedy to pod osłoną nocy grupa mieszkańców wsi Kozy koło Białej niezadowolona z wymiaru robocizny i innych obciążeń przeszła wpław rzekę Białą i zbiegła na terytorium Śląska¹⁰⁷.

¹⁰⁴ E. Hanslik. *Biala, eine deutsche Stadt in Galizien*. Wien–Teschen–Leipzig 1909 s. 89.

¹⁰⁵ R. Temple. *Historisch-Ethnografisches aus den Trümmern altheutschen Wesens im Herzogthume Auschwitz*. Pest 1868 s. 12 n.

¹⁰⁶ E. Hanslik. *Über die Entstehung und Entwicklung von Bielitz-Biala*. Bielsko 1903 s. VIII-IX. Autor wysuwa nawet tezę o „niemieckich wsiach” (*deutschen Dörfer*) wzdłuż rzeki Soły oraz na obszarze starostwa lipnickiego.

¹⁰⁷ Temple. *Historisch-Ethnografisches* s. 36-37.

U schyłku monarchii austriackiej 2 IV 1917 r. w Białej zawiązał się tzw. komitet pięciu miast, wchodzących w skład Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego oraz uprzednio w skład Związku Niemieckiego: Wadowic, Kęt, Andrychowa, Zatora i Żywca. Komitet ten działający pod przewodnictwem hrabiego Stefana Bobowskiego, marszałka powiatu wadowickiego, stanął w obronie praw Polski do terytoriów oświęcimsko-zatorskich, jako odwiecznych części składowych Małopolski. Komitet ten stanął na stanowisku, że rzeka Biała jest historycznie ukształtowaną granicą, oddzielającą za czasów przedrozbiorowej Rzeczypospolitej od końca XV w. Śląsk od Polski¹⁰⁸, a jeszcze wcześniej, bo od XIII w. diecezję krakowską od diecezji wrocławskiej¹⁰⁹. Komitet opowiedział się również za przyłączeniem Cieszyńskiego do Galicji, gdyż na przełomie XIII i XIV w. Cieszyn i Oświęcim stanowiły wspólny ośrodek władzy książęcej. Komitet uzyskał szerokie poparcie rady gminnej w Oświęcimiu oraz rad powiatowych: wadowickiej, bialskiej i żywieckiej¹¹⁰.

Na przeszkodzie w urzeczywistnieniu planów domu habsburskiego stała jednak klęska Austrii w I wojnie światowej i rozpad wielonarodowościowego imperium austriackiego.

*

Na zakończenie wypada dokonać krótkiego podsumowania. Z pewnością niewybaczalnym błędem kolejnych książąt oświęcimskich była ich proczeska orientacja, wyjazdy do Pragi zamiast na Wawel. Ostatni Piastowie na tronie polskim nie byli tu również bez winy, nie wykorzystując instytucji lenna w stosunku do pozostałych władców z rodu Piastów, godząc się na uszczuplenie terytorium Królestwa Polskiego na rzecz Czech. Z kolei polscy królowie z dynastii Jagiellonów popełnili kolejny błąd, nie wykorzystując lenna oświęcimsko-zatorskiego jako przyczółka do inkorporacji całego Śląska w jego naturalnych granicach. Najbliższy urzeczywistnienia tego zamiaru mógł być Jan Olbracht, ostatni władca, który używał tytułu „najwyższy władca Śląska” (*supremus dux in Silesia*), sprawując namiestnictwo w Toszku, Opawie i Głogowie, zanim objął tron polski w 1492 r.¹¹¹ Zresztą w obiegowych pojęciach współczesnych „Śląsk” kojarzył się właśnie z zachodnim skrawkiem Małopolski, leżącym u ujścia Soły i Wisły, czyli z obszarem Księstw

¹⁰⁸ Natanson-Leski. *Rozwój terytorialny Polski* s. 55 n.

¹⁰⁹ B. Kumor. *Archidiecezja krakowska i jej organizacja terytorialna*. RBL 6: 1979 nr 2-10 (specjalny) s. 83.

¹¹⁰ Koneczny. *Oświęcimskie niemieckie* s. 26.

¹¹¹ F. Koneczny. *Dzieje Śląska*. Bytom 1897 s. 251; L. Bazyłow. *Śląsk a Czechy w II poł. XV w.* „Sobótka” 2: 1947 s. 136-137.

Oświęcimskiego i Zatorskiego¹¹². Przejście Górnego Śląska graniczącego z księstwami na rzecz Habsburgów oraz niekonsekwencje polskiej dyplomacji wraz z partykularyzmem, graniczącym niekiedy z separatyzmem miejscowej szlachty dopełniły niekorzystny dla Polski bieg wydarzeń. I rozbiór Polski w 1772 r., rozstrzygnięcia wiedeńskie z lat 1815 i 1820, dążenia germanizacyjne w latach 1820-1850, a także roszczenia ponawiane pod adresem Polaków aż po 1918 r. miały swe źródło w niewygasłym zatargu o dwa niewielkie księstwa, pochodzącym z XV w.

Problematyka habsburskich roszczeń do Oświęcimia i Zatora, czyli spór o przynależność państwową południowo-zachodniej Małopolski, a później Galicji, będąca przedmiotem tego szkicu, z pewnością stanowi temat oraz punkt wyjścia do dalszych pogłębionych badań w aspekcie prawnohisterycznym. Badania takie stanowiłyby cenny przyczynek do analiz dotyczących ustroju ziem polskich w XIX stuleciu. W miarę udostępniania nieznanych jeszcze dziś archiwaliów nasza wiedza co do istoty sporu ulegnie dalszemu poszerzeniu.

DER STREIT UM DIE STAATLICHE ZUGEHÖRIGKEIT VON OŚWIĘCIM UND ZATOR ZWISCHEN POLEN, BÖHMEN UND ÖSTERREICH. EINE RECHTSGESCHICHTLICHE SKIZZE

Zusammenfassung

Auf dem Territorium des westlichen Kleinpolens existierten zwei Fürstentümer – Oświęcim und Zator, die bis 1462 böhmisches Lehen waren. Beide Fürstentümer wurden in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts von den polnischen Königen durch Kauf erworben und 1563/1564 dem polnischen Staat einverleibt. Sie bewahrten aber zahlreiche Besonderheiten im Ordnungssystem. Trotz eindeutigen Verzicht auf alle Ansprüche auf diese Gebiete von Seiten der Könige von Böhmen erhoben die sich als rechtliche Nachfolger der böhmischen Krone betrachtenden Habsburger 1772 ihre Forderungen erneut. Die Angelegenheit der Staatszugehörigkeit von Oświęcim und Zator diente Österreich als Vorwand für die 1. Teilung Polens. Oświęcim und Zator wurden 1820 mitsamt den dazugehörigen Gebieten dem Deutschen Bund einverleibt, der infolge des Wiener Kongresses von 1815 entstanden war. Dabei handelte es sich um eine Föderation von Kleinstaaten und von Territorien, die unter dem direkten Protektorat Österreichs standen. Nach der Eingliederung des westlichen Kleinpolens in den Deutschen Bund verstärkte sich der Germanisierungsprozeß in der Kultur, den Ämtern und im Gerichtswesen. Diese Tendenzen standen im Zusammenhang mit der Stärkung des Absolutismus in der österreichischen Monarchie. Nach den Ereignissen der Jahre 1846-1848 entschied sich Österreich 1850 erneut für die Eingliederung von Oświęcim und Zator in den Deutschen Bund und die Angliederung der Fürstentümer an Galizien. Das hinderte die österreichischen Kaiser nicht, bis zum Fall der habsburgischen Monarchie im Jahre 1918 den Titel der Rechtsheheit Österreichs über Oświęcim und Zator zu benutzen. Der Deutsche Bund wurde 1866 nach der Niederlage Österreichs im Krieg mit Preußen endgültig aufgelöst.

¹¹² Zob. *Dziennik sejmów koronnych 1548, 1553 i 1570*. Wyd. J. Szujski. Kraków 1872 s. 22 n. *Scriptores Rerum Polonicarum* 1.